

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

MÁRKUS BÉLA

A harmadik Bach-korszak irodalma

Cs. Szabó László értekező prózája és publicisztikája 1956 és 1965 között

2. rész

Annak, hogy Cs. Szabó László figyelme a forradalom után a hazai írók helyett az irodalomtörténe-
szek felé fordult az előző részben tárgyaltakon túl lehetett még egy nagy oka. Nemcsak az tehát,
hogy alapos tanulmányai, bírálati – mint a Keresztury Dezső könyvéről vagy Klaniczayék kötetéről
szólóak – eleve megkívánták az egyes művek és pályák mellett a különböző felfogások, szemléle-
tek, stílusok áttekintő és összehasonlító elemzését. Hanem legalább annyira az, hogy ebben az idő-
ben ő is belefogott egy sajátos szempontú irodalomtörténet megírásába, s 1961-re el is készült
vele. Ez eredetileg *A magyar költészet századai* címet viselte, s megjelent az Új Látóhatár 1962. március-
áprilisi számában (1962/2. 97–110.), hogy majd *A magyar vers századai* címmel bevezetője le-
gyen egy, a magyar költészetet bemutató francia antológiának (*Anthologie de la Poésie Hongroise*; éd.
du Seuil, Paris, 1962). Az ebben a Gara László válogatta és neves francia költők – Cocteau, Éluard,
Tzara, Guillevic, Rousselot, Pierre Emmanuel – fordította kötetben közzétett tanulmányhoz képest a
szöveg a magyar olvasókra való tekintettel háromszorosára bővült a brüsszeli kiadású, már szóba
hozott *Ország és irodalom* című könyvben. Erre maga Cs. Szabó hívja fel a figyelmet a függelékben,
felsorolva a költészet iránt behatóbban érdeklődőkre gondolva más, szintén ez idő tájt keletkezett
tanulmányait is. *Csokonairól, Vörösmartyról, Arany Jánosról* értekezett külön – esszéinek ilyen egy-
szerű címet adott –, de ennek az időszaknak a terméséhez tartozik a *Magyar versek, 1953–1956*
című, Nicolas Baudy szerkesztésében Párizsban megjelent antológia szemlézése is (*Íme, hát meg-
teltem hazámat*, Irodalmi Újság, 1959. november 15.), valamint azé a *Kilenc költő* című, Szabó Zoltán
válogatta s szerkesztette köteté, amely a Magyar Írók Szövetsége Külföldi Magyar Könyves Céhe ki-
adásában, Londonban jelent meg 1959-ben. Az 1956-os emigráns poéták – András Sándor, Bán
Györgyi, Bikich Gábor, Csokits János, Kibédi Varga Áron, Makkai Ádám, Máté Imre, Nyíri Éva és Tóth
Z. László – közös jelentkezéséről Cs. Szabó az Irodalmi Újságban (1960. június 15.) számolt be.

Az *Ómagyar Mária-síralomtól* Illyés Gyuláig és Weöres Sándorig, Nemes Nagy Ágnesig és Nagy
Lászlóig, Kálnoky Lászlóig és Juhász Ferencig, azaz a legjelenebb jelenig terjeszti ki a magyar köl-
tészet határait. Illetve: még tovább, az eljövendő időig, ezek lírai képviselői azonban nem kapnak
nevet. Pontosabban: személynevek helyett helynevekkel igazolja létezésüket. Jó pár év készülődés
után úgy véli – vélheti –, megérett a helyzet arra, hogy tudassa a világgal: „Immár két költészetünk
van, egyik a hazában, a másiknak Páris, Bécs, München, London, Oxford, Róma, Genf, Amsterdam,
Leiden, Oslo, Stockholm, New York, Toronto, Montreal, Honolulu a támaszpontja.” Hogy idegenben
kik állnak a vártán, feltehetően nem is gondolja annyira meghatározóan lényegesnek, mint azt, hogy
– állnak, vannak. Hogy: „Kettévált a magyar irodalom, de legjobb munkásai nem törődnek vele, tud-
nak egymásról, féltékenyek egymásra. Márpedig költők közt a féltékenység a legnagyobb kölcsönös
bók.” Itt bizonyosan a serkentő remény ragadja el: a kölcsönös elszigeteltségből való kitörés remé-
nye – miközben itthon hozzáférhetetlen és még tiltott gyümölcs is az emigrációbeli, az emigráció-
ban pedig elérhetetlen a hazai. Persze, az ismeretlen miatt is lehetne féltékenykedni – egyelőre
azonban azt tudatná (s tudatosítaná) inkább, hogy „mások hazájában, idegen nyelvekbe szigetelve,
másféle, újfajta savak marják a lelket” (*A magyar vers századai = Ország és irodalom*, Nagy Imre In-
tézet, Brüsszel, 1963, 78–79.).

RÉGI ÉS MAI PORTYÁZÓK

Hogy miféle savakra céloz, vegyelemezhető talán két olyan vallomásos esszéből is, amely az októberi forradalom eltírása után, a fiatalok tömeges emigrálásának hírére íródott. Az 1957. januári keltezésű *A húszévesek* az egyik (Látóhatár, 1957/1–2. 1–8.), a *Régi és mai portyázók* a másik (Irodalmi Újság, 1957. szeptember 15.). Az első is, szinte már szokásosan, tréfásan indul, a régi pesti mondást – „Tízezer újságíró Budára tart” – átírva a menekülőkre: „Ezer író Nyugatra tart”, „Ezer író s mind húszesztendős.” A szellemes fogadtatás azonban lassan átfordul tapasztalatokat közlő figyelemztetésbe, intésbe. Úgy hiszi, s kertelés nélkül ki is mondja, hogy ez a „nyílt eszű, jó humorú, kevély és pezsdítő hatású ifjúság a Vasfüggöny mögötti egyetemes lemaradás jelképe”. A „kommunista beltenyésztés – fejtegeti – harminc évvel vetette vissza őket”, merthogy ugyanazokért lobognak most, akiknek a nevét ők már a húszas években a zászlójukra tűzték, Picassótól Schönbergen át Apollinaire-ig. Fontos volt viszont, állítja – alighanem most is inkább vágyképét, semmint a valóságot rajzolva –, hogy a „moszkoviták kisajátító hadjárata” ellenére Kosztolányi maradt a nyelvi mesterük, Füst Milán a kalauzok az esztétikában, és felfedezték Dsida modern vallásos vívódását, nem utolsósorban Szabó Lőrinc és Weöres, Radnóti és Vas István „intellektuális izzású” líráját, „a gondolat aviatikáját”. Gond viszont, hogy „járatlanok” az élő nyelvekben, de az antik, görög, római művészetben való jártasságuk is hagy kívánnivalót maga után. Hogy más esetekben is felmerülhet hasonló igény, arra többek között Victor Hugót hozza fel példának. Ha ismernék a műveit, részletezi, akkor tudnák, hogy a nagy tehetségű, „betéve idézett” költő, Juhász Ferenc „szózuhatagában és képözönében az a látomásvilág újul fel, amely Hugót a száműzetés tizennyolc esztendejében megtette látnoki beszélővé, olykor hasbeszélővé”. Úgy látszik, nincs Cs. Szabó-esszé egy kis oldalvágás nélkül, mint ahogy nemigen akad szigorúbb ítélkezés nélkül sem. Néha ugyan puhítani igyekszik a kemény szavait – például egy „nem lehet általánosítani” fordulattal –, ám amit a „társadalmi erkölcsi dolgában” a húszévesek szemére hányt, azzal többeket elidegeníthetett magától. Hiszen ez a jellemzésük: „politikai radikalizmusuk, forradalmi szellemük és szembenéző bátorságuk szinte főúri igényekkel párosul”. Kommunista „nagy kutyák”, földesurak életstílusának utánzásával – azaz: dzsentrí tempóval – gyanúsítja meg őket, s hogy „a maguk szedett-vedett, balkáni módján, mindenki erre a felfújt életstílusra vágyott”. „Szerényebben!” – figyelmeztet (itt már) mindenkit. Int: „morális visszamaradásuk” fölösleges teher a szabad világban, és összeférhetetlen azzal az „önkéntes fegyelemmel”, amellyel le kell küzdeniük magukban, úgymond, „fejedelmi individualizmusuk, szélsőséges munkakedvük”, az óramutató szinte orientális semmibevételét, bizalmatlanságukat minden hivattal s intézménnyel szemben.

„Menni fog a dolog” – Cs. Szabó bizakodik s biztat most is. Azokra gondol, „akik egyszer még a haza mindenesei s magyar parlag kertészei akarnak lenni”. S akik úgy érkeztek külföldre, Angliába, mint az Írószövetség „apródjai”, közülük „különleges kegyelem által egy-kettőből talán nagy író is” lehet. A jövődőlésnél jelentésesebb itt, amit 1956-ról, mintegy a korábbiakat kiegészítve az esszé állít. Nevezetesen – ami idehaza az íróperekben súlyos vádként szerepelt –, hogy „1953-tól Magyarországon az irodalom volt az ellenállás gócpontja”, még ha „maguk az írók is csak utólag eszméltek rá, hogy az új Pilvax-kör a Gorkij-fasorban székelt, az Írószövetségben, egy közelítő forradalom táncoltatta asztalukat, s a negyvennyolcas ifjak szellemírása jelent meg a márványlapján”. Lelkesülten idézi meg a cseplő és ózdi munkásoktól a felső-tiszai lelkészekig, sőt az orvosokig és miniszterekig azokat, akik „heteken át” „az íróktól kérdezték, hogy mit tegyenek” – a beállítás valóságosságát éppoly kevésbé szavatolhatja, mint előbb, amikor a húszesztendős honi írók „fantasztikus elszaporodásának” okait latolgatta. Igazából azonban nem is a hitelesség válik kérdéssé, hanem hogy a forradalom romantikus túlzásaitól elragadtatva felülbírálja-e, mintegy önkritikát gyakorolva, korábbi, „hódoltságbeli”, a júniusi meg a legjúniusibb írókról alkotott véleményét. Belátva, beismerve, hogy az „új Pilvax-kör” hangadóit 1953 előtt „Sztalin csalogányai” voltak, lehettek – a kifejezést tőle, az *Íme, hát megeltem hazámat* lapjairól kölcsönözve. A *Magyar versek, 1953–1956* válogatásának, illetve Cs. Szabó róla szóló értekezésének középpontjában a „kiábrándult egykori pártköltők” állnak, azt a hatást keltve, „mint a Nagy Imre-szárny fölkelése a Rákosi-szárny ellen”. „Nagy Imre vértanú történetének politikai fejezetéhez megvilágosításul hozzátartozik az a költői fejezet, amely a fellázadt lelkiismeret szinte hisztérikus tisztuló szenvedélyéről tanúskodik” – összegez, és talán nem a korábban említett kényszer, az egy gyékényen árulása mondatja vele, hogy Kuczka Péter vagy Kónya

NAGY ÁRPÁD PIKA, Fajuk utolsó képviselői, 2016; Megjött Godot, 2015

NAGY ÁRPÁD PIKA, *Godot-ra várva*, 2015; *A csónak*, 2015

Lajos verseinél, például a *Nyírségi naplónál* ma erősebben és meggyőzőbben hat Aczél Tamás költeménye *Az elnémulókról* vagy Zelk Zoltán gyónása. A névsor, persze, folytatható lenne, hiszen harmincegy költőt vonultat fel a kötet – a kritikus pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy mindjárt a forradalom leverését követően, azaz 1957-ben Csicsery Rónay István már összeállított egy hasonló antológiát *Költők forradalma* címmel. Túl a filológián, arra a különbségre is figyeltet, hogy miközben otthon „félrehúzódva a politika vérlucskos piacától”, olyan költők, mint Juhász Ferenc és Nagy László különbékét kötöttek az étellel, „szabad belső hazára leltek egy szolga hazában”, aközben az emigrációs költők, a másik magyar irodalom alkotói hozzámérhetik magukat „más emberekhez, népekhez, országokhoz, földrészekhez”. Ez a kárpótlás azért – a *Régi és mai portyázók* szerint –, hogy a mai fiatalok sokkal drágábban váltották meg első „nyugati örjáratukat”, mint ők, Márai, Gyergyai Albert, Szerb Antal vagy (a nem említett) saját maga. Ki tudja, hány esztendőre szakadtak el népüktől s hazájuktól – érti meg kínlódásaikat, és értetné meg velük, hogy a „valóságos Nyugat egy cseppet se különb az októberi hazánál, ellenkezőleg: nem is méltó a nagy árra, hiszen ha pusztán csak politikailag mérlegeljük, az Áldozat e lemondással egy Áruló társaságát szerezte meg magának”.

Kijózanító gondolatok? Helyzettudatosítóak inkább. Megfontoltságra, tárgyilagosságra intőek. De arra is, hogy a „mai portyázók” ne hallgassanak a hazahívó szirénhangokra, az ígéretésekre. Mert olyan „alattomos újabb csábítás” zajlik, amelynek „nem lélekmentés a célja, hanem lélekmérgezés, hogy megkeserítsék az új életet és otthon teremtő szabad magyarok amúgy is nehéz kezdeti viaskodásait az idegen világban”. Hogy Cs. Szabó miért vélekedik így a kormány már '56 őszén kihirdetett amnesztiarendeleteről, a „disszidenseknek” tett ígéreteiről, a repatriálók büntetlenségéről, közkegyelemben részesítéséről, ez nem válik világossá abból a magyarozatból, amelyet az *El ejtett szavak* című „írói vallomása” elé rakott bevezetőként (Irodalmi Újság, 1957. október 23.). Mivel a rendelet '57 márciusának végéig volt érvényben, vagyis a cikk megjelenésének idején már nem, ezért feltehető, hogy a kommentár nem a becsapott hazatértek eseteinek ismeretében, közvetített tapasztalataik birtokában íródott. Erősebb lehetett a szándék: épp egyéves fordulóján emléket állítani a forradalomnak. Ha már maga a vallomás nem szolgálhatta ezt, annál az egyszerű oknál fogva, mert '56. október 23. előtt íródott, és ugyanennek a hónapnak az elején, 7-én el is hangzott az Angol Rádió magyar adásában. De miről beszélt itt, mi készítette vallomástételre? Voltaképpen semmi egyéb, mint hazacsábításának kísérlete – s ez a közös gyökér a cikk bevezetőjével. Az ő esete: a Magyar Rádió *Szülőföldünk* című műsora a PEN-kongresszus londoni üléséről beszámolva célzásokat tett arra, hogy több magyar író, köztük ő maga is hazakiváncsozik. Az angol rádió adásában e hírcáfolatára vállalkozott, kifejtve, hogy a két hazai kongresszusi kiküldött – Bölöni György és Képes Géza – még a címbéli „elejtett szavaiból” sem hallhattak hasonlót. Ezeket „utólag hallották, a párt utasítására”, vág vissza, mielőtt nagyvonalúan dicsérné Képesnek a sárospataki kollégiumot köszöntő költeményét, „egy ocsúdó lelkiismeret megható életjelét”, Bölöninek pedig az Ady-életrajzát, amely „nem annyira a tehetség, mint az odaadó szeretet remekműve”. Ugyanakkor tisztában van vele, mert a saját bőrén tapasztalja, hogy a párt célja kifelé nem más, mint gyanút kelteni az „állítólagos hazakiváncsozók” iránt, a külföldi magyar írók személye pedig hozzátartozik „a békés egymás mellett élés, a Nyugat felé dörgölődés taktikájához”. Az olvadást is moszkvai taktikázásnak tartó Cs. Szabó 1956. október legelején felteszi a kérdést: „Miért mennék most haza?” Válasza: noha a hazai írókra hárul „a nemzeti műveltség és öntudat megmentése”, s övék az ifjúság, amelyet „gyakran csak szóban oktathatnak, mint a bibliai zsidók Babilon vizeinél”, azért az emigráns író dolga sem haszontalan. „Nem vagyok nagy író, két kezemen sem tudom összeszámolni a nálam jobbakat – szerénykedik –, de jobb író lettem idegen földön, használt a próbatétel, amelybe sosem keveredett megalázás. Átjár a nagyvilág szele, szabad az utam az óceánokig.” Itt is megfogalmazza, kitűzi a célt: a magyar irodalom „rászorul, hogy ismét európaivá tegyék, egyfelől kitégítsák igazi nacionalizmusát, Vörösmarty látóhatárát, másfelől megszabadítsák a hódoltságai provincializmustól”. „Talán ebben használhat egy kicsit, most vagy egyszer a mi írásunk idekint” – szerénykedik újra, ismételve: ezért mondta, hogy *magyar* hivatásra talált az emigrációban.

S itt következnek vissza-, azaz hazatérésének feltételei. „Visszatérek, ha a nép fogad be” – kezdi sorolni, emelkedetten. Ha szabadon választott törvényhozók ülnek az Országházban. Ha az egyházak szabadon taníthatnak. Ha a parasztok szabadon gazdálkodhatnak vagy önként szövetkezhetnek. Ha minden írásában helytállhat két meggyőződéséért, szinte már vallásos hitelvéért. Az egyik, hogy „tragikus minden emberélet, és csak a kölcsönös irgalom teszi elviselhetővé”. A másik, hogy a

„civilizáció egyének közt szövődik láthatatlan szálakkal”, amelyeket inkább lelkünkkel fogunk fel, semmint agyunkkal, s egészen más az anyagi alapja, a „materiális alépitmény”. Egy kis ház Diósdon vagy Eger táján, esetleg Vas megyében tán – érzékenyül el végül, hová is jönne haza, hol is lehetne otthon.

Hazavezérlő vágyai azonban vagy gyengébbek, vagy leküzdí öket; idegenben talált hivatásának élve nemcsak a saját életműve gazdagítására, költői, szépprózai munkássága folytatására törekszik, hanem a „húszévesek” pályájának elindítására s figyelemmel kísérésére is. Miközben előbb a verseskötete (*Félszáz ének és egy játék*, Látóhatár, München, 1959), majd az elbeszélései, görög hájónaplója (*Halfejű pásztorbot*, Magyar Könyves Céh, London, 1960) jelenik meg, aközben rendületlenül sorjáznak a glosszái, kisesszéi, kritikái a könyv formájában való kiadás – máig tartó – reménye nélkül. A művelődéstörténet ismeretlen területeire kalandozik, különös históriákat, eseteket ragad ki, fejt fel, tiszteleg a tiszteletre érdemes művészek, alkotók előtt.

Érdemesnek tartja például tudatni a hazaiakkal, hogy az amerikai irodalom egyik bőbeszédű, fegyelmezetlen óriása, Thomas Wolfe Angliában kiadott levelei közül a kritika azt emeli ki a legjobban, amely Mezőkövesdről szól, arról a fél napról, amelyet a matyók fővárosának sáros sikátoraiban s temploma környékén töltött (*Egy vasárnap Mezőkövesden*, Irodalmi Újság, 1958. december 15.). Ugyancsak a hazai olvasóra gondolhat, amikor *Az ember tragédiáját* lapozgatva s Koestler kiadás előtt álló könyvére, *Az alvajárókra* várva például azon mereng, hogy Kepler, a prágai jelenetbeli, elárulta-e a tudását, valamint elégette-e a régi könyveket. Koestlerrel közös feltevése, hogy Kepler *magának* vizsgálta a csillagok állását, mert így akart kimenekülni „az átkozott családi örökség poklából”, miután meg volt győződve arról, hogy „a Mars és Vénus csillag tette apját hitvány fráterre”, s hogy az ember minden kiemelkedő jellemvonása a csillagállásoknak tulajdonítható (*Jó éjt! Reggelle ne feledd a pénzt!*, Irodalmi Újság, 1959. január 1.). Hasonlóan szellemes és ötletes az esszéíró nemzedék „félfeledésbe lehanyatlott” jelesének, Hevesi Andrásnak alakját – mondhatni: figuráját – és sorsát megidéző *Simone és Bandi* (Irodalmi Újság, 1959. február 1.). A magát Turauskásnak becéző író – a *Párizsi eső* szerzője – mentora, kalauza, Vergiliusa volt párizsi diákoskodása idején Cs. Szabónak, akinek egy este bemutatott egy tanárnőnek készülő, kinézetre „szoknyás janzenistának” látszó leányt, leszármazottját a francia romantika „egyik altrombitásának” és George Sand szeretőjének, Roger de Beauvoirnak. Ez az egyetemista Simone – bizony, az író, aki önéletrajza egyik kötetében, az *Egy jó házból való úrilány emlékeiben* majd megjeleníti egykori udvarlóját, őrjítő szokásaival, kitöréseivel együtt, Cs. Szabó csodálkozására még a kedvenc mondását is idézi: „ha tudnák a franciák, milyen szellemes vagyok én magyarul!” Az egykori kalauzolt így igyekszik megmenteni a félfeledéstől kalauzát, a magyar széppróza „egyik leggondosabb és legelegánsabb munkását” gyászolva benne. A magyar forradalom s a „legázolt, bilincsbe vert Magyarország” mellett következetesen kiálló, a „nagy íróper” ellen Kádárhoz küldött táviratban tiltakozó Camus emlékének viszont – a *Rend és törvény* (Irodalmi Újság, 1960. január 15.) alcíme szerint – „gyászvers helyett” egy olyan nekrológban áldoz, ahol Dosztojevszkij hőseit véve mintául Aljosa szerepét osztja rá. A „logikailag összevissza sebezhető” magatartású legkisebb fiúét, akinek a „könyörtelen baloldali testvérharc alatt” Sartre volt Karamazov Iván, „a tetszelgő francia okoskodás és gögös dialektika fogságába esett” egykori barát. Mértéktartásra vagy a mérték ismeretére vallóan a nekrológ úgy vesz búcsút a Nobel-díjas írótól, hogy egy szóval sem illeti – amiről csak az emigráns körök tudhattak – a magyarok mellett való kiállításait, szerepvállalásait. Más alapállást választ a hetvenéves T. S. Eliotot köszöntő, a címe szerint is – *Az öreg sas* (Irodalmi Újság, 1958. október 15.) – baráti hangú cikkében. Mielőtt a nehezen megközelíthető, a közszerepléstől irtózó költő frivolon ironikus önjellemzését – „Spinoza és a konyhabúz van együtt a verseimben” –, valamint a „fölnyes modorú” macskákról írott könyvét idézné, kiemeli, hogy a „külföldre szakadt magyar írók riasztó szavára” a perbe fogott, „nagybeteg” Déry Tibor mentéséhez Eliot, „ez a gunyorosan zárkózott ember küldte a kegyelemért folyamodó legelső táviratot” a magyar kormánynak.

Külföldre szakadt magyarok, emigráns alkotók, 1956 – kalandozzanak bármilyen messzire is a publicista-prózaíró gondolatai, ide térnek vissza. Újra és újra vállatóra fogja magát – vállatóra, idősebb és fiatalabb sorstársaival együtt, a helyzetüket. Beszédes, hogy mint aki szociológiai felmérésre, ismételt mintavételre készülne, egy év múltán megint számot vet az ifjabb nemzedék lehetőségeivel, alkalmazkodásuk következményeivel és eredményeivel (*Még egyszer a húszévesekről*, Látóhatár, 1958/1. 67–70.). Ugyanide tartozik, hogy levelet fogalmaz a fiatalok és az Irodalmi Újság

NAGY ÁRPÁD PIKA, Asztaltársaság, 2016;
Látogatók, 2017

kapcsolatáról (Irodalmi Újság, 1958. szeptember 1.), illetve hogy – később nyomtatásban is megjelenő – előadásokat tart a Hollandiai Mikes Kelemen Kör konferenciáin, legyen ezek helyszíne Doorn (1959) vagy Leyden (1960). A Magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferenciákra, Salzerbadba, Trysilbe vagy Dymchurchba ugyancsak hozzászólásokkal készül, az utóbbi helyen például az irodalom hivatását, szerepét tőle merőben eltérően értelmező párizsi Magyar Műhely íróinak bemutatását is vállalva. Terjedelmes tanulmányban részletezi, milyen volt Victor Hugo és a Kossuth-emigráció kapcsolata Jersey és Guernsey szigetén az 1850-es években (*A száműzött sziklája*, Új Látóhatár, 1962/1. 39–60.). Ha az emigráció a téma, mozgékony szelleme kész vitába szállni például a pártlappal, a Népszabadsággal (*A szétszóródás után*, Irodalmi Újság, 1963. február 15.) vagy Szántó Miklóssal, a Magyarok Világszövetsége lapja, a Magyar Hírek főszerkesztőjével, ennek *Kivándorlók és emigránsok* című, pártos elfogultságról árulkodó, torzításokat tartalmazó cikkére válaszolva (*Magános-e még az a csillag?*, Szemle, 1963/4. 55–60.).

S ott vannak aztán a tehetségek felkarolásának legnyilvánvalóbb példái, a „húszévesekről” írt kritikái, esszéi. Sulyok Vince *Rámdöntött világ* és Gömöri György *Virágbizonyosság* című köteteit szemlézi előbb (*Két verseskönyv*, Irodalmi Újság, 1959. május 15.), aztán Kannás Alajos *Kettős alakban* című válogatását teszi mérlegre (*Sötét olaj vagy pasztellkréta*, Irodalmi Újság, 1960. január 1.), végül a már szóba hozott *Kilenc költő* alkotásai következnek. Sulyok csendes-konok hűségét méltatja, s hogy az egyes alkotások „összetapadva” verses önéletrajzzá állnak össze, az egész együtt „bármelyik tiszta szándékú forradalmár ifjú Curriculum Vitaeje lehetne”. Gömöri érdeme: verbális és formai bátorsága, kifogásolható viszont, hogy néha „lecsúszik tudálékos hangba”, s hogy az olvasónak itt-ott „magyarázó jegyzetek után” kellene lapoznia. Kannásnak kritikusként azt ajánlja, hogy legyen rekedtebb, érdekebb és tömörebb, hogy pasztellkréta helyett fametsző kést használjon inkább, belátva azt is, hogy a rím „veszedelmes kerítő”. Úgy látja, a poéta az „emigráció sósavas éveiben” „kesernyés önismeretével vállalja az életét”, ám „kettős alakban él, már-már szkizofréniásan, mint a legtöbb emigráns író”. A kilenc költő között – akik közül négy régebben „kiszármazott”, öt pedig új menekült – nem lát hasonló karakterút, mentalitásút. Találónak gondolja a szerkesztő Szabó Zoltán kifejezését, hogy „remete forradalmár” valahány lírikus, kötetük nagyobbik fele úgy hat, mint „fél tucát névtelen bujdosó énekmondó”. Jellemzésük: András Sándoré: hatalmi tengelyek senki földjén él, keresztüllát a dialektikus észjárás erkölcsrombolásán. Bikich Gábor: mintha elevenen megnyúzott lélekkel járkálna, nyelvbősége a magyar prédikátoroké. Csokits János: a legfelkészültebb, akinek vérében van a vers, ám göggel védekezik, mint általában ez az „Isten nélkül küszködő, erkölcsileg kényes nemzedéke”. Kibédi Varga: a démonok barokk alvilágából visz egy dísztelen, körülstromolt kálvinista templomba, messze elnéz Kelet-Európa rőt és fekete gyehennájára. Makkai Ádám: a legszebb ígérekhez tartozik; ahogy felcsillan székely tréfacsináló kedve, mintha a világvége is amolyan mulatságos furfang lenne. Máté Imre: gyengéd népdal-hangra írt honvágy, aztán rokon népek ősköltészetére mintázott vers. Tóth Z.: érzékeny és fölösleges emigráns-bűntudat a bánat álmokképeivel keveredve, de lappangó vad indulatokkal is – egyedüllét a nyugati valóságban.

Megannyi világos, csiszolt kisportré, egyperces kritika. Nem szépítik sem az emigránslétet, sem a költői sorsot, sem a tehetség távlatait. Amit a „két magyar irodalom” közül a külföldi elismerését jelentő (vagy ahhoz vezető) Hegedűs Géza-cikkéből, az *Öt világrész magyar íróiból Az ötödik síp* kiemelt, az saját magára is vonatkoztatható és vonatkoztatandó: „Ha elvárjuk, hogy ők, a távoliak ismerjenek és tudomásul vegyenek bennünket, akkor azt hiszem, ők is méltán várják, hogy mi is tudjunk felőlük, és legjelesebb műveik itthon is otthonra leljenek.” Itt volna az ideje, hogy Cs. Szabó László 1956 és 1965 között szerzett értekező prózái, publicisztikái, esszéi, glosszái otthonra leljenek – egy-egy könyv alakjában.

